

Népesség és gazdasági növekedés

A népesség növekedése, fejlődése és összefüggése a gazdasági jelenségekkel mind nagyobb mértékben foglalkoztatja a politikusokat és az emberi tevékenység sokrétűségét tanulmányozó tudósokat — állapítja meg a cikk szerzője, Mircea Bulgaru. (ERA SOCIALISTĂ, 1974. 6.) Ma már vitathatatlan, hogy az államok gazdasági fejlődése és a távlati tervek kidolgozása csak a népesedési tényezők figyelembevételével lehetséges. A kérdés feltevése és megoldása beszédesen illusztrálja az illető ország társadalmi berendezkedését és fejlődési fokát. A Bukarestben augusztusban tartandó nemzetközi demográfiai konferencia a probléma széles körű megvitatását teszi majd lehetővé.

A második világháború után új jelenség mutatkozott a fejlődő államokban: a halandóság nagymértékű csökkenésével egyidejűleg nem esett vissza a születések száma — amint ez Európában a múlt században történt —, és ez a lakosság szokatlanul nagy és gyors növekedéséhez vezetett. Nyomatékosan jelentkezett ez a növekedés a latin-amerikai, ázsiai és afrikai országokban. De beszéljenek a számok: amíg 1940-ben a föld lakossága percenként 43 újszülöttel szaporodott, addig 1970-ben ez a szám elérte a 144-et, és 2000-ben előreláthatóan 244-re fog ugrani. A lakosság növekedésében előállott hirtelen fordulat, a „demográfiai robbanás” alapján számítani lehet arra, hogy az elkövetkező három évtizedben a föld lakossága megkétszereződik.

Ebből adódik a kérdés: hogyan biztosíthatók az élelmezés forrásai? Mennyiben van igaza Malthusnak? Az utóbbi években ezek a források világviszonylatban lakosonként 8%-kal növekedtek. Ezzel azonban a kérdés még nincsen teljes egészében megoldva. Jelen pillanatban az emberiség megfelelő táplálkozásához szükséges élelmiszermennyiségnek csak 75%-a biztosított, és elosztása sem felel meg a követelményeknek, mert a föld lakosságának kétharmada a világ élelmiszertermelésének mindössze egyharmadával rendelkezik. Az említett három földrész lakosságának 70%-a gyengéntáplált.

Ezek a súlyos kérdések azonban megoldhatók a termelési technika és technológia gyökeres módosításával. Növelhető a mezőgazdasági terméshozam külterjesen — a megművelhető területek kiterjesztésével — vagy belterjesen, a terméshozam növelése révén. Elérhető a ma termelt élelmiszermennyiség hússzorosa, ami 100 év múlva 36 milliárd ember számára biztosítaná a szükséges táplálékot. Számítások szerint ugyanis egy évszázad elteltével ennyi lesz a föld lakossága.

Több érdekelt állam a népességnövekedés ütemének csökkentésére hozott intézkedéseket. Ugyanakkor más államok a népszaporulat aktív elősegítését látják szükségesnek. Hazánk is ezek közé sorolható. Pártunk álláspontja a népesedés kérdésében közismert. Abból a felfogásból indul ki, hogy „a lakosság a társadalom dinamizmusának és termelőerejének lényeges tényezője”, amint azt Nicolae Ceaușescu elvtárs az 1972. július 19—21-i országos pártkonferencián leszögezte. Maga a konferencia is ebben az értelemben hozott határozatot. Számítani lehet arra, hogy az évtized végére országunk lakossága eléri a 24—25 milliót. E cél megvalósítása számos intézkedést igényel a család megerősítésének, a születések ösztönzésének, a halandóság csökkentésének és az élettartam növelésének vonatkozásában.

El kell fogadni a tényt, hogy egy ország népesedési politikájának az irányítása, éppen úgy, mint általános politikai vezérlése, kizárólag az illető állam szuverén joga. Ezek a kérdések alapos elemzést igényelnek, megfelelő felelősségérzetet, körültekintést és azt, hogy figyelembe vegyék minden ország konkrét feltételeit és fejlődési irányelveit.

VISSZA A SZÉNHEZ?

(Noutăți și activități
în industria minieră, 1974. 2.)

A világ széntermelése a XVIII. század küszöbén mindössze hárommillió tonna volt. A gőzgép forradalmasította az ásványi szén termelését, amely a világ legfőbb, energiát szolgáltató nyersanyagának rangjára emelkedett, és másfél századon át egyedül uralta a gazdasági élet e területét. Csupán a második világháború után jelentkezik fokozottabban a szénhidrogének részvételének a növekedése, és a szénrel egyenlő arányban csak 1961 táján vesznek részt a szénhidrogének az energiatermelésben, százalékos túlsúlyra pedig 1967-ben jutnak. Hazánk energiát szolgáltató nyersanyagai között 1970-ben a szénhidrogének 58 százalékos, az ásványi szének csak 35 százalékos részaránnyal képviseltették magukat.

A szénhidrogének előretörése az ásványi szének felhasználási lehetőségeit jelentékenyen korlátozta, úgyhogy az utóbbi hét évben — különösen Nyugat-Európában és Japánban — csökkentették a szén kitermelését. Az emberiség energiaszükséglete azonban egyre nő, s bár egy ideig úgy tűnt, hogy többé nem kerül sor az ásványi szén szerepkörének növekedésére az energiatermelésben, a szükséglet és az ismert energiaforrások viszonya a szén kérdését mégis újra felvázolta. A világ 1970. évi 2,6 milliárd tonna konvencionális tüzelőanyag-szükséglete a század végéig 7 milliárdra nő; a mai technológia szintjén ez a tüzelőanyag-mennyiség az, amely nagyjából ki tudja majd elégíteni az energetikai ipar igényeit, a koks- és félkokszyártást, valamint a házi szénszükségletet.

Az energiaszolgáltató nyersanyagok iránti szükséglet kielégítésének vágya valószínűsíti a jövő tüzelőanyagát a hidrogén lesz, s hogy kezdődik a napenergia és a geotermikus erőforrások időszeke. Ugyancsak napirenden vannak a szél és a tengeráramlások erejének felhasználását célzó kísérletek-próbálkozások.

A fűtőanyaghiány, mely eddig legaggasztóbban az 1973-as energiaválságban nyilvánult meg, az újabb energiaforrások keresése mellett a kalóriákkal való takarékoskodásra intette a világ legtöbb államát. A szén súlypontos újrjelentkezése a hatalmas tartalékoknak köszönhető. V. Melnyikov szerint a világ foszszilis tüzelőanyagtartalmakai között a szén 83 százalékos arányban jelentkezik, míg a kőolaj 10, a földgáz pedig csupán 5 százalékos arányban. Megállapítást nyert az is, hogy a nukleáris ener-

gia felhasználásának és a szénhidrogének kemizálásának üteme alábbhagyott, s ez is hozzájárult a pillanatnyilag súlyosnak mutakozó helyzet kialakulásához.

Az ásványi szénből nyert folyékony és gáznemű tüzelőanyagok gyártása ma már jelentős eredményeket ért el, és lehetővé tette a különböző szénfeleségek magasabb rendű felhasználását. A szénhez való visszatérés azonban nem jelent „egy lépést hátra”, hanem műszakilag és tudományosan megalapozott új fejlődési szakaszt képvisel az energia nyersanyagaival való gazdálkodásban. A közeli jövőben teljes súlyával fogja éreztetni jelentőségét a világ bitumenespala-készlete is, amely egyes jelentékek szerint többszörösen felülmúlja a kőolajtartalékok mennyiségét, s a kutatások előrehaladtával hatalmas szénhidrogén-potenciált bocsát az energiaéhes emberiség rendelkezésére.

ZÁSZLOK SZOCIOLÓGIAJA

(Se.niotica, VIII. 4.)

A jelek általános tudományának — ez a szemiotika — tárgykörébe tartoznak a társadalom, az emberi tevékenység legkülönfélébb objektívációi, amennyiben közvetlenül vagy közvetve jelfunkciót is betöltötenek. A szemiotika tárgykörébe tartozik tehát a nemzeti államok bonyolult szimbólumrendszerének vizsgálata is. Az interdiszciplináris szemlélet szokatlan, újszerű összefüggéseket tárhat fel olyan hagyományos nemzeti szimbólumok között, mint a nemzeti zászló, országnév, nemzeti himnusz. Újszerű megközelítést ígér annak vizsgálata is, hogy valamely ország fővárosában és nagyvárosaiban a körutakat és nagyobb sugárutakat milyen nemzeti hősökről nevezték el. Mindez azonban a szemiotika tárgykörén belül marad, s látszólag semmi köze sincs a szociológiához. Ahogy Sasha R. Weitman, a tanulmány szerzője megfogalmazza: a szimbólumok konkrét vizsgálata nem visz közelebb a szimbolizált jelenség megértéséhez. Tudjuk, hogy a király koronát hord, és felségnek szolgáltatta magát, de nem ismerjük az összefüggést a korona és a között a valami között, amit a korona feltehetően reprezentál.

A túlszakosodás jellemző tünete, hogy a „zászlókutatás” is önálló státusra törekszik. Az Egyesült Államokban megalakult a *Flag Research Center*, mely *The Flag Bulletin* címmel szakfolyóiratot jelentet meg, és kétvévente nemzetközi kongresszust rendez. A „zászlókutatók” kutatási területüket vexillológiának, magukat pedig vexillológusoknak nevezik. Kutatási területük bizonyos

fokú előtérbe kerülése aligha véletlen. Mindenfajta zászló, de különösképpen a nemzeti zászló információs elemeit viszonylag könnyű elkülöníteni egymástól, s ami nem megvetendő — könnyű őket a számítógépes kutatások számára kódolni. A nemzeti zászlók esetében olyan egyszerű jelképrendszerral van dolgunk, melyben a főszerepet a színek, színmezők kombinációja és elrendezése, vagy az esetleges emblémák (csillag, állatfigurák stb.) játsszák.

Számítógépes eljárással könnyű kimutatni, hogy bizonyos színeknek nagyobb a megterhelésük. Ilyen a piros, a fehér és kisebb mértékben a sárga. Az előforduló hét szín (bizonyos színek, például a barna, szürke, sohasem fordulnak elő nemzeti zászlón) 127 lehetséges színekombinációja közül alig néhány használatos. Mindössze 7 színekombinációval él a nemzeti zászlók több mint fele, ebből a leggyakoribb a piros-fehér-kék. Kétségtelen tehát, hogy a nemzeti zászlók kombinációs elemeinek száma kevés, a „zászló-nyelv“ mégis betölti funkcióját. A szimbólumelemzés *nominalista* irányzatának Weitman szerint kevés elméleti türelme van ahhoz, hogy továbblépjen az elemzésben. Az említett irányzat nem hajlandó közvetlen kapcsolatot feltételezni jelkép és valóság között, s ha létezik is valamiféle viszony a valósághoz, az nem szükségszerű, hanem önkényes. Egy nemzetről ezek szerint alig tudunk meg valamivel többet, ha a nemzeti zászlót tesszük vizsgálat tárgyává, mint amennyit egy lóról megtudhatunk abból a nyelvi tényből, hogy németül *Pferd*, angolul *horse* és franciául *cheval* a neve. A szimbólumelemzés *realista* irányzata ezzel szemben abból indul ki, hogy a szimbólumnak kettős jelentése van. Látszólagos jelentése az, amit a közvélemény tulajdonít neki. A valódi jelentését ennél mélyebben kell keresni. Hol? Ebben megoszlik a kutatók véleménye. Vannak, akik a jelrendszert biopszichológiai összefüggésekbe ágyazzák be. A piros szín feltűnő megterheltségét Konrad Lorenz *On Agression* (1966) című könyvében az ember agressziós ösztöneire vezeti vissza. A színekombinációkat a nemzeti karaktervonásokkal vagy a gondolkodás elemei struktúráival is kapcsolatba lehet hozni. A kutatók többsége azonban a társadalmi tényezőket tartja elsődlegesnek. A fenti két megközelítés szintézisét a tanulmány szerzője az általa *tranzakcionalistának* nevezett irányzatban látja, melynek legjellemzőbb képviselője szerinte Lucien Goldmann *Le Dieu caché* című művével. Ez a megközelítés, akárcsak a nominalistáké, nem tesz különbséget látszólagos és valódi jelentés között, de

meghaladja ezt a szemléletet abban, hogy hangsúlyozza valamennyi jelrendszer társadalmi beagyazottságát és a különböző társadalmi konfliktusok általi meghatározottságát. Ebből a szempontból a realistákhoz áll közelebb. Viszont különbséget tesz a szimbólumok általános és egyedi információs elemei között. Például a nemzeti zászlók esetében a feltűnő színek a nemzeti államok valóságos létre hívják fel a figyelmet, ez általános jelképező funkció. Ahogyan a szél lengeti, lobogtatja a zászlót, az minden nemzet vitalitását jelképezheti. Hasonló funkciókat hordoz a zászló anyaga, elhelyezése, etikettje. Mindez a zászló lényegéhez tartozik. A partikuláris jellemzők (a zászló nagysága, arányai, színek és elhelyezésük, a mezők beosztása, az emblémák) kommunikatív funkciója, hogy ezek révén a nemzet minden tagja érzékelteti tudja saját nemzeti államának helyét más nemzeti államokhoz viszonyítva. A nemzeti zászló egyaránt jelezheti egy ország függetlenségét, geokulturális elkülönülését vagy rokonságát. A skandináv államok összetartozását például a függőleges és vízszintes keresztcsíkok egyezése jelzi, köztük csak színben van eltérés. Az afrikai államok (Guinea, Szenegál, Mali, Ghana, Etiópia stb.) nemzeti színei az ún. „összafrikai színek“ (piros, sárga, zöld). Az arab országok jellegzetes színekombinációja a piros-fekete-fehér-zöld. A jellegzetes színek alapján a világot geokulturális tömbökbe lehet osztani. A zöld és kék egymást kizáró előfordulása alapján a világ „zöld“ és „kék“ övezetre osztható, az előbbibe Afrika és a Közel-Kelet, az utóbbiba Európa, Ázsia, Ausztrália és Amerika tartozik.

Weitman azt a nézetet vallja, hogy a szemiotika közvetlenül a szociológiába torkollik. A nemzeti szimbólumok elemzése új lendületet adhat a modern szociológia egyik igen elhanyagolt területének, a nemzet és objektívációi szociológiai elemzésének.

FEJLŐDIK-E AZ IRODALOM?

(Literatura, 1974. 1.)

Az évenként négy számot ígérő, Sőtér István főszerkesztése alatt Béládi Miklóstól szerkesztett újraindult budapesti irodalomtudományi folyóirat főszerkesztői beközönlőjében olvassuk: „A *Literatura* folytatni kívánja azt a munkát, melyet elődje, a régi *Kritika* kezdett meg, és amely nemegyszer hálátlan munkának is bizonyult. Ébren tartani az eszmei, a művészi színvonal igényét, kezdeményezni segíteni elő a marxista irodalomtudományi továbbfejlesztését; a régi *Kritika* törekvései közül

a *Literatura* ezeket a magáévá teszi, és mély megbecsülést érez az előd-folyóirat szerkesztői, belső munkatársai iránt, akik ezeket a törekvéseket oly áldozatosan szolgálták.“

Az Irodalomtudományi Intézet folyóiratának első száma igazolja ezt a program-bejelentést — mind a témák, mind a szerzők megválogatásában; olvashatunk itt tanulmányokat az irodalomtörténeti korszakolásról, a naturalizmus struktúrájáról, Babits nemzetudatáról, Radnóti-ról, Németh Lászlóról, Sánta Ferencről. Kitűnő szakemberek vonulnak fel a lapban: Hankiss Elemér, Németh G. Béla, Czine Mihály, Sótér István, Bodnár György, Illés László, Szili József, Vajda György Mihály, Rónay György, Nyíró Lajos, Martinkó András, Pomogáts Béla — s e tekintélyes névsor a Petőfi-esszéet közlő Illyés Gyulával s a korán elhunyt irodalomtörténésszel, B. Nagy Lászlóval egészül ki.

Különös érdeklődésre tarthat számot e gazdag és sokféle anyagból Hankiss Elemér *Fejlődik-e az irodalom?* című tanulmánya, amely az „extenzív“ és az „intenzív“ fejlődés mibenlétét boncolgatja, s amellett, hogy e kérdésekről kitűnő összefoglalást ad, új gondolatokat, új hipotéziseket is megfogalmaz. A társadalmi fejlődéssel szoros összefüggésben, mindennekelőtt az extenzív fejlődés tényét állapítja meg, azt, hogy tágult az irodalom hatóköre, tágultak kifejezőformái és az általuk ábrázolt emberi-társadalmi mozzanatok köre. Mint érdekes részprobléma jelentkezik Hankiss tanulmányában az „autonóm kultúra“ és az „árulkultúra“ viszonya, a zárt népi kultúrák és az árulkultúra kifejezéslehetőségeinek szembesítése, az öntevékenység diallektikus értelmezése. („Mert az öntevékenység nem a népi játékoknál és táncoknál, s mégcsak nem is a fűró-faragó hobbyknál kezdődik s fejeződik be. Mert öntevékeny művészi tevékenységnek tekinthető s tekintendő a műalkotás igazi, alkotó jellegű befogadása is, együttes megvitatása, feldolgozása: az a tv-játék, amelyet másnap az ország valamennyi fodrászületében megvitatnak, szenvedéllyel és szakértelemmel, lehet művészileg közepes értékű, de több köze van a társadalmi méretekben létrehozható öntevékeny kultúrához s a társadalmi tudat alakulásához, mint egy-egy jól sikerült, s önmagában egyébként igen fontos, műkedvelő előadásnak.“) Ugyancsak eredeti módon határozza meg a szerző az irodalomkritika és az irodalomtörténetírás helyét a kumulációs folyamat meghatározta irodalomban mint intézményben, mint rendszerben — „a szelekció és a szelektív újraélesztés“ nehéz munkáját az elmúlt másfél évszáz-

adban két hatalmasra nőtt apparátus végzi.

Az irodalom „intenzív“ fejlődését kérdőjeles alcímbe írja Hankiss, hiszen köztudott, hogy „a remekműveknek nincs hierarchiájuk, nem értékesebbek egymásnál, hanem egyszerűen csak: mások.“ A kérdést az irodalom funkciója felől közelíti meg. A logikusan kifejtett fő- és alpontok közül ragadjuk ki a következőt: „Az irodalom nem fogalmi úton informálja a társadalmat, mint a tudomány, hanem olyan sajátos információkat juttat el az ember tudatába, pszichéjébe, amelyek gondolati és érzelmi erők bonyolult játékát indítják el benne, s e gondolati-érzelmi mozgástérben, erőterben az ember mintegy érzékeli, átéli azt a helyzetet, azt a sorsot, amelyről a mű informálni akarja. Ezzel az irodalom a társadalmi létnek elsődleges jelző- és vezérlő-rendszerévé válik, minthogy érzékenységénél fogva alkalmas arra, hogy az embert és a társadalmat igen gyorsan tájékoztassa a fejlődés során létrejövő új és új helyzetekről, dilemmákról, lehetőségekről.“ Az irodalomnak ugyanakkor az a sajátossága, hogy mint jelző-rendszer „mindezt egy sajátos szempontból, egy sajátos »háromszögelési pont-hoz« viszonyítva jelzi“, a valóságot az emberiség történeti perspektívájához is viszonyítva ábrázolja — vagyis az igazi műalkotásban egy alapvető értékmozzanatot érvényesül. Hankiss szerint az *emberi teljesség* igénye, ösztöne, sejtelne, vágya, ideálképe az az alapvető viszonyítási pont, az az alapvető érték, amely minden irodalmi műben benne rejlik. Torz formában ez az igény ölt testet a giccsben s a didaktikus művekben, az igazi műalkotásban viszont az emberi teljesség csak mint nosztalgia és szándék van jelen, „megvalósult teljesség“ legfeljebb csak egy-egy pillanatra villanhat föl benne. Mint ahogy — bármennyire is intenzív — csak pillanatnyi az irodalmi mű hatása is. Szerencsére — írja a tanulmány szerzője; mert „ha volna az általa kiváltott hatást tartósító technológiája is, akkor félelmetes hatalomná nőne. Akkor a világirodalom remekeinek olyan gyógyító és roncsoló hatása volna, mint a kobaltágyúnak...“

A MŰVÉSZETEK — A MAI AMERIKÁBAN

(Newsweek, 1974. február 25.)

Hogyan látják a közismert New York-i folyóirat szerkesztői a művészetek helyzetét a mai Amerikában? Az egyes művészeti ágak fejlődésének fő irányait vagy a stagnálás okait több lapszámban követték nyomon; ezúttal a film, a szín-

ház és az irodalom kerül terítékre. Jel-
lemzők az egyes felmérések, prognózisok
címei: *A film: alkotó káosz; Színpadál-
lítás — mindenütti; Rengeteg író.* Mind-
egyik művészetnek megvannak tehát a
maga sajátos problémái, van azonban
valami közös: a kereskedelem és a mi-
nőség szempontjainak sűrű ütközése.

Paul D. Zimmerman az amerikai film
jelenét és jövőjét a szex új hulláma s
az azt követő törvényszéki, cenzori in-
tézkedések után kialakult helyzetben
vizsgálja. (*Az utolsó párizsi tangó* csak
egyike e filmsikereknek, s a cikkíró sze-
rint nem is a legnagyobbnak.) Ma a stúdiók-
ban meglehetősen tájékozatlanság uralko-
dik, amihez az is hozzájárul, hogy nem
ismerik a közönséget, amely egyre in-
kább polarizálódik. Zimmerman a *The
New Yorker* neves filmkritikusát, az
amerikai filmélet legélesebb megfigyelő-
jét idézi: „De ha a stúdiók vezetői za-
varban vannak, és nem értik, mit is akar
a közönség, esély van arra, hogy némi
kockázatot is vállalnak. És ez nagyon
egészséges zavar.” Miután hosszú ideig
nemigen juthattak szóhoz a fiatal film-
rendezők, a múlt évben számosan jelent-
keztek (George Lucas, Martin Scorsese,
James Frawley, Terrence Malick, John
Hancock), akik más fiatalokkal (Francis
Ford Coppola, Peter Bogdanovich, Wil-
liam Friedkin) és idősebbekkel (Altman,
Nichols, Penn, Paul Mazursky, Alan J.
Pakula) együtt igazolják az óvatos opti-
mizmust az amerikai film jövőjét ille-
tően. A fiatal filmesek a konvencioná-
lis narrációtól a filmszerű, nem lineáris
előadásmód felé haladnak. George Lucas
filmjének, az *American Graffiti*-nek a si-
kerében az az érdekes, hogy a nézők
milliói egy olyan filmhez tódulnak,
amely szakít a hagyományos meseszövé-
ssel.

Ahogy a filmben Hollywood szellemé-
től, a színházi világtól a Broadway-től
igyekeznek szabadulni a legjobb ameri-
kai művészek. Charles Michener sze-
rint a mai amerikai színház legfonto-
sabb eseménye, folyamata a területi
színházak hálózatának kialakulása. A
holnapi amerikai színház tehát már nem
New Yorkban formálódik, hanem Los
Angelesben, Minneapolisban, New Ha-
venben, Chicagóban. Ezek az új színhá-
zak közönséget akarnak nevelni maguk-
nak, állandó közönséget — s ebben az
új színpadi szerzők is sokkal nagyobb
szerephez jutnak, mint korábban az ame-
rikai színházakban.

Új írókban egyébként nincs hiány.
Peter S. Prescott 1972-es adatait kö-
zöl: 38 053 kiadványból 26 868 az új
könyv, s ebből 2109 az új szépirodalmi
mű. A megjelenő könyvek azonban csak
kis százalékát jelentik a kiadókhoz ké-

retlenül befutó kéziratoknak. Az iro-
dalmi változásokból a szerző az avant-
garde s az Egyesült Államokban azelőtt
fontos etnikai és regionális meghatá-
rozottságú irodalom háttérbe szorítását s
ezzel szemben a memoár jellegű és do-
kumentáris próza meg a női írás elő-
térbe kerülését emeli ki.

A jövő? Cikke végén Prescott az Avon
Books igazgatóját idézi: „Az Úr mondta,
kezdetben volt a szó, nem pedig a cso-
magolás.” Ez a szellemes fordulat talán
az új amerikai filmre és a színházra is
érvényes lesz.

ANTI(?)PSZICHOLÓGIA

(Revue Internationale des Sciences
Sociales, XXV. 4.)

Gyakran hallani az antipszichiátria,
ellenpszichológia stb. kifejezéseket. Mire
is utal az *anti-*, illetve *ellen-* „szócska”?
Az előtagok félrevezető szándéka elle-
nére: a pszichiátriáról és pszichológiáról
van szó. Nem annyira ellen-, mint új
pszichológiáról.

A szerző, Serge Moscovici öt ténye-
zőre hivatkozik, amelyek lehetővé, pon-
tosabban szükségszerűvé tették ennek az
új áramlatnak a jelentkezését:

1. Az episztemológiai programmal
való elégedetlenség veti fel a kérdést:
vajon a pszichológia-e a pszichológia
tárgya? Ez a — Henri Tajfel szavaival —
„tudományos ideológia” a filozófiával és
az értékekkel való szakítást egyaránt
feltételezi. A filozófusoknak és a tudomá-
nyszervezőknek el kell ismerniük és
szolgáltatniuk kell a tudomány nevében
felállított kánonokat. Ami végső soron a
pozitívizmus szolgálatát jelenti.

2. A diákmozgalmak arra kényszerítet-
ték az egyetemi „mandarinokat”, hogy
nézzenek szembe az egyetemek mai el-
lentmondásaival. A diákmozgalmak ideo-
lógiaja szembefordul az egyetemi „man-
darinok” utolsó menedékével: a mód-
szertannal, pontosabban azzal a nézettel,
mely szerint a megfelelő módszer alkal-
mazása azonos lenne a tudományos ku-
tatással.

3. Jahoda, Garai, Szász Tamás és Ba-
gadia — a lap e számában megjelenő
cikkei — tulajdonképpen a pszichológia
és pszichiátria korlátait tudatosítják.
Ezek a korlátok kulturális, nemzeti és
osztálykorlátok. De fény derült a külön-
böző országok kutatási hagyományait
semmibe vevő „imperialista tendenciák-
ra”. Ez a tendencia egy bizonyos társa-
dalomban felállított elméletek igazságát
próbálja minden más társadalomra ki-
terjeszteni, anélkül hogy tekintettel
lenne az illető társadalom sajátosságaira.

4. Jelentős új tényező, hogy a pszicho-
lógiát újabban felhasználják üzleti, tö-

megkommunikációs, politikai, sőt háborús célokra is.

5. Feszültséghez vezet a pszichológiai oktatás időszerűtlensége és a hallgatók elhelyezkedési nehézségei.

Moscovici szerint a fenti (és bizonyára a felsoroltakon kívüli) körülmények hatására került sor a tudományos, vagyis „szent“ és a népi, vagyis „profán“ pszichológia között. A tudományos jellegű pszichológia eltekint a politikai és értékítéletektől. Ha felvetődik egy probléma, arra egész sor tanulmány keresi a megoldást, és a megoldási javaslatok elhangzása után a probléma megoldottnak tekinthető. Mindez a „szakemberck“ dolga, s ebbe, illetve az ezt követő döntésekbe éppen az érdekelte csoportoknak vagy egyéneknek nincsen beleszólásuk. Ez a *engineering*.

A „másik“ pszichológia főleg a viszonyok, helyzetek, attitűdök változásával foglalkozik. Ez a pszichológia a problémák megoldását a tapasztalatok demokratikus elosztásában látja. Ez a feladat nem a „szakemberekre“ hárul, hanem magukra az egyénekre és a csoportokra.

Mit akarnak az ellenpszichológusok?

a) Kitérni az egyetem falai közül, felszámolni a hagyományos Európa- és Amerika-központúságot. „Felfedezni“ az elhanyagolt földrajzi területeket, társadalmi osztályokat, a harmadik világ egész problémakörét.

b) Az ellenpszichológusok közelíteni szeretnék a tudományokat, de nem összehasonlítón alapon, hanem a kultúrák közötti dialógus jegyében. Minden pszichológusnak közvetlen környezetében felvetődő problémákból, saját népének társadalmi tapasztalatából kell kiindulnia. A pszichológusnak saját anyagi és intellektuális eszközeit „bevető“ önálló alkotómunkát kell végeznie. Ha megelégedne a szakirodalom asszimilálásával, óhatatlanul átvénné egy másik társadalom problematikáját és tradícióit. Márpedig a hatékony dialógushoz egyenrangú partnerekre van szükség.

c) Megváltoztatni az oktatási és kulturális intézmények kereteit. Nem úgy, hogy a pszichológusok szigorúan körülhatárolják a kutatás területét, módszereit, hanem úgy, hogy mindenfajta kezdeményezésre odafigyelnek, és támogatják. Jelszavuk: nem informálni, hanem informálódni hagyni.

d) Le kell számolni a megatudomány illúziójával. Nemcsak nagy anyagi befektetéssel, nagy apparátussal lehet értékes tudományos eredményeket elérni. Az ún. fejlődő országoknak e tekintetben a fejlett országokéval egyenlő esélyeik vannak.

e) A tudományos kutatók a különböző kultúrákkal csak a kutatási gyakorlat útján találják meg a hangot: ezért van szükség minden kutató egyéni gyakorlatának kidolgozására, mely magában foglalja a tapasztalatcsereit is.

f) Felül kell vizsgálni a pszichológia és ezen belül a szociálpszichológia társadalmi státusát. Ez leszámolás a hierarchikus szemlélettel a tudományban Serge Moscovici itt a tudományosság szabadságának kérdését veti fel. Nem a tudomány szabadságát, hanem a tudományon belüli, az intézményen belüli szabadságát, ahol „keményen“ uralkodik a tekintélyelv, a hierarchiák tisztelete, a konformizmus.

Az anti-, illetve ellentendenciák és az ezeket képviselő marginális csoportok érzékenyen kitapintják a szó és tett közötti ellentmondást, és munkájukkal azt a szabadságot próbálják megközelíteni, amely sohasem adódik magától, amit mindig „el kell venni“. A tudományban éppúgy, mint másutt.

WITTGENSTEINTŐL A ZENÉIG (Esprit, 1973. 12.)

Kétségtelenül létezik a kimondhatatlan — állítja Wittgenstein, s *Logikai-filozófiai értekezésében* ennek bizonyítására tesz kísérletet. Legyőzni a korlátokat, kifejezni a kifejezhetlent, elmondani az elmondhatatlant. Ingeborg Bachmann (1926—1973) szerint Wittgenstein művének ez a kétségbeesett erőfeszítése az, ami megmagyarázza a filozófiai felfogás irodalmi továbbgyűrűzését és implikációit.

A nyelv valóságot tükröző képességében már Hugo von Hofmannsthal kételkedett, s ez a kételkedés a későbbiek folyamán válsággá mélyült, nemcsak mint a logikai pozitívizmus és az analitikus filozófia, hanem mint az irodalom fontos problémája is. Az analitikus filozófusok a nyelv elemzése révén a világ lényegének megragadására törekedeznek. Russell véleménye szerint a filozófusok problémái a nyelv helytelen elemzéséből, a köznyelv félrevezető vonásainak kritikátlan elfogadásából származnak. Ezeket a félreértéseket lehetne segíteni, ha a köznyelv helyett egy ideális nyelv állna rendelkezésünkre. Az ideális nyelv szerkezete tekintetében a valóság tükörképe lenne, a valóság számos vonását e nyelvből egyszerű ránézéssel leolvashatnánk, s a filozófusok számára döntő eszköz lehetne a valóság lényegének és szerkezetének megismerésében. Ezt az eszmét Russell főbb és legkövetkezetesebben Ludwig volt tanítványa, Ludwig Wittgenstein fejtette ki *Értekezésében*. Szerinte a nyelv legki-

sebb értelemközlő egységei a kijelentések. Minden egyes kijelentés állít vagy tagad valamit. A nyelv, a nyelvi közlés pedig pusztán azért lehetséges, mert a nyelv szerkezete szempontjából tükörképe a valóságnak; a nyelv és a valóság struktúrája azonos, minden egyes elemi kijelentésnek egy (lehetséges vagy valóságos) elemi tény felel meg. Mindaz viszont, amiről egyáltalán szólni lehet, kapcsolatot, összefüggés nélküli tények, események összessége, s ezért minden szükségszerűségnek, értelemnek és értéknek a leírhatón kívül kell lennie, ezt csak egy irracionális érzés érheti el. A megismerhető világ véget ér a nyelv határainál, mert „nyelvem határai világom határait jelentik”, s a gondolatnak nincs eszköze arra, hogy e bűvös körből kitörjön. Minden elmondhatón túl terül el a Misztikum.

Az irodalomban számos olyan alkotás keletkezett, amelynek drámai problémája szintén a nyelv. Végso soron a nyelv tehetetlenségének a legyőzéséről van szó, amely valóságos elmezavarként jelentkezik, s az ember egyhelyben forgását, drámáját okozza. Ennek az állapotnak a megváltoztatására elsősorban az egyszerűen előtűnő költő lenne hivatott.

Wittgenstein és tanítványai szerint a költészet nem visszatükrözés, hanem ontológiai meghatározás. A nyelv hűsége egy adott pontig kétségtelen lehet, de megszűnik a misztikum küszöbén. Felszámolni ezt a korlátot; metafizikai koordinátáink módosítását jelentené. Már nem az „a priori költőnek lenni”-ről van szó, mint Hofmannsthalnál, aki ebben látja a kiutat a nyelv válságából. Wittgensteinék szerint nem a priori „új módon” kell költőnek lenni. Mert a csend mély okai hatalmas egységet teremtenek; a nyelvért való aggodalom megtalálható Celannál, Werfelnél; Peter Handkénál, akinek regényében (*A kapus félelme tizenegyeskor*) az elmezavar szó szerint értendő: hőse tudathasadásos, a mű konfliktusát pedig a nyelv lassú felbomlása, a valóságtól való elszakadása alkotja. A fiatal osztrák iskola másik képviselője, Ingomar von Kieseritzky szintén a nyelv válságát írja le *Das eine wie das andere* (Az egyik mint a másik) című regényében. Egy fiatal költőcsoport, a *Wiener Gruppe* is átéli a válságot, kissé túlságosan is őszintén; vágyuk, hogy minden ember költő legyen, bármely más létezőmód nem lévén, végül is logikus; ezért az irodalom metodikus alkalmazását tanulmányozták; konkrét verseket írtak, klubjukban konkrét zenét játszottak közönségüknek, és az előadás szünetekben — Wittgensteint olvastak. A csoport tagjai: Achleitner,

Artmann, Rühms, Wiener végül szétszóródnak, Bayer öngyilkossága után (1964).

Az aggodalom és a szorongás egysége tehát a stílusok sokféleségében fejeződik ki igen gazdagon, mert az adott formákban rendkívül változatos tendenciák munkálnak, és nagyon sokféle forrásuk van: Marinetti futurizmusa, Braque és Picasso kubizmusa, Hugo Ball és Tristan Tzara dadaizmusa, Breton szürrealizmusa, az expresszionizmus utolsó kísérletei.

Ha az eddig említett írók műveiben csak a nyelv felbomlása, tehetetlensége fogalmazódott meg, Ingeborg Bachmann alkotásaira már Wittgenstein hatására egy háromlépcsős építkezés jellemző. A világ, amelyet meg kell ismernünk — akárcsak Wittgensteinnél — elemi tényekből épül fel, ezeket a nyelv megnevezi. A következő szinten az ember az elemi tényektől eltávolodva a kifejezhetetlen határzónái, a misztikum felé haladva határozza meg önmagát. Végül a misztikum szakadéka következik: a vers tétovázó rajzolatával és a csend-szinkópás zenével. Ezt a struktúrát az ismeretett tanulmány írója, Nicole Casanova, Bachmann fiatalkori regényében, a *Malinában* mutatja ki. A három nővé között az egyetlen közlekedési eszköz és egyben az egyetlen áthághatatlan akadály — a nyelv. Bachmann is megáll a szakadék előtt, ott, ahol Wittgenstein, de sejteti a tovább járható utat: mégpedig nem a nyelv, hanem a — zene szférájában.

Wittgenstein filozófiai dilemmájától a nyelvi válságot kifejező irodalmi műveken át a zenéhez vezet tehát az elmondhatatlan elmondásának vágya. Maga Wittgenstein is lehetségesnek tartja ezt az utat a *Jegyzetfüzetekben*. Bachmann regényét főbbfeleképpen lehetne folytatni: 1. a hős ne legyen senki, 2. legyen költő vagy 3. legyen Schönberg. S itt ismét felbukkan az ideális nyelv. Schönberg és tanítványai (Berg, Stein, Webern, Wellesz) a pozitivistákhoz hasonló kísérletekre vállalkoztak a zene területén, céljuk lényegében azonos. Schönberg volt a szeriális logika megteremtője, akinek alakja Adrian Leverkühnként (Thomas Mann: Doktor Faustus) hordozza legérvényesebben és legszemléletesebben a problematikát, egy hihetetlen logikai egység törekvését, Beethoven akkordjával szemben. Ezt a logikai egységet a szeriális zene teremthetné meg, amely lényegében maga lenne az ideális nyelv. Ekkor a filozófia is megszabadulna rossz nyelvtani sorsától és „jó matematikává” válna. A szeriális technikában Schönberg tanítványai közül Alban Berg és Anton Webern már jóval túlhaladták a mestert.

Malina — Bachmann regényének hőse — talán az elektronikus zene „megújulására“ vár? Vagy Konrad Böhmer, Dieter Schnebell, Gottfried König műveire, akik felfedik végül a misztikum struktúráját, és megteremtik a disszonancia és a beethoveni akkord közötti átmenet művészetét?

Ha sikerült volna kitalálni ezt az ideális nyelvet, vajon biztosak lehetnénk benne, hogy meg is értjük? — kérdezi N. Casanova. — És vajon egy ideális nyelv birtokában elmondhatnók-e az elmondhatatlant?

MŰFAJTALAN LINGVISZTIKA

(Literatura, 1974. 4.)

A humanisztika és a művészet mintha már nemcsak karöltve járná a megismerés diadalmas és riadalmas útját, hanem olykor szétváló utakon, mint akik elidőgenedőben vannak. Fejlődésnek foghatjuk fel ezt a jelenséget, magyarázatként néha válságtünetnek minősítjük. De a tágabb szemlélet inkább dimenzióbővülésnek és ezáltal mélyebb sodrású egymásra hatásnak mutatja.

Piotr Wierzbicki lengyel publicista az 1968 után épült, szupermodern vincennes-i egyetemen találkozott a jelzett eltávolodási folyamat egyik végkifejletével. Ebben a nyitott koncepciójú intézetben mindenki egyéni terv szerint tanul, és szaktanácsok alapján maga választja meg tanulmányai célszerűnek látszó tárgyát. Ha a diákokat valamilyen új, az oktatási tervben addig nem szerepelt kérdés érdekli, az egyetem még abban az évben megszervezi a szükséges előadásokat és gyakorlatokat. Előadónak pedig azt hívják meg, aki a legkorszerűbben, a legilletékesebben foglalkozik az illető jelenséggel. A többiek — ez

esetben nyelvészekről van szó — maradiaknak tekintik. „Azok“ a Sorbonne-on adnak elő, Vincennes-ban pedig a legújabb, a korszerű, az avantgarde tudományt művelik. Itt Chomsky és iskolája a hangadó. Itt azt tanítják, hogy a nyelvtudomány nem egymástól elszigetelt diszciplínák rendszere, hanem inkább egy sereg egymással vetélkedő iskola és módszer; hogy a Sorbonne-tól eltérően a vincennes-i lingvisztika teljesen önálló diszciplína, és nemcsak egy szakosított része a filológiának. A diákok itt nem romanisták, szlavisták, sem pedig germanisták vagy orientalisták. Tanulnak idegen nyelveket is, de nem kötelesek megszerezni a hagyományos filológiai képzettséget. A leendő fordítógép-szakértőnek nem kell sem az óngal irodalom, sem az ószláv liturgika nyelvtanát tanulmányoznia. Vincennes-ban a nyelvészetet az irodalomtudománytól függetlenül tudományágnak tekintik. Wierzbicki szerint ez indokolt, sőt egyenesen azt állítja, hogy a lingvisztikának épp annyi köze van az irodalomtudományhoz, mint a geodéziához, a csillagászathoz, a történelemtudományhoz vagy a teológiához. A nyelvtudósnak nem csupán irodalmi szövegeket, hanem iskolai tankönyveket, tudományos értekezéseket, de még sürgönyök és filozófiai traktátusok szövegét is vizsgálnia kell. Szükségesnek véli a lengyel nyelvészet újszerű műfaj-, vagyis filológiamentes megalapozását is, hogy végre el lehessen választani a gépi fordítást *Dulska asszony erkölcsétől*. És ennek szerinte sürgősen be kell következnie, nem a kétezredik év tiszteletére, nem modell-kísérletek eredményeire vagy határozatokra és átfogó koncepciók kidolgozására várva. Mert Párizsban helyesen járnak el; nem keverik össze a rizset a kásával.